

HUQUQ NORMALARINI SHARHLASH VA UNING AMALIY AHAMIYATI

ТОЛКОВАНИЕ НОРМ ПРАВА И ЕГО ПРАКТИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ

INTERPRETATION OF LEGAL NORMS AND ITS PRACTICAL SIGNIFICANCE

Muallif:Termiz davlat universiteti

Yuridik fakulteti talabasi

Mingyasharova Sabrina Jahongir qizi

Ilmiy rahbar:Termiz davlat universiteti

Yuridik fakulteti o'qituvchisi

Irnazarov Shuxrat Najmetdinovich

Annotatsiya

Ushbu maqola huquq normalarini sharhlash tushunchasini chuqur tahlil qilishga bag'ishlangan. Unda huquqiy normalarni talqin qilishning nazariy asoslari, turlari va usullari yoritiladi. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasida huquqiy sharhlash amaliyoti va uning samaradorligi statistik ma'lumotlar asosida tahlil qilinadi. Muallif tomonidan huquqiy sharhlash jarayonini takomillashtirish bo'yicha takliflar ilgari suriladi.

Аннотация

В статье анализируется понятие толкования норм права, его теоретические основы, виды и методы. Особое внимание уделяется практике толкования в Республике Узбекистан с использованием статистических данных за 2024–2025 годы. Также предложены рекомендации по совершенствованию данного института.

Abstract

This article analyzes the concept of interpretation of legal norms, including its theoretical foundations, types, and methods. Special attention is given to the practice of legal interpretation in Uzbekistan based on 2024–2025 statistics. The author also proposes recommendations for improving the interpretation process.

Kalit so'zlar: huquq normasi; sharhlash; interpretatsiya; sud amaliyoti; huquqiy tizim; qonun ustuvorligi.

Ключевые слова: норма права; толкование; интерпретация; судебная практика; правовая система.

Keywords: legal norm; interpretation; judicial practice; rule of law.

KIRISH

Huquq normalarini sharhlash zamonaviy huquq tizimining ajralmas tarkibiy qismi hisoblanadi. Har qanday normativ-huquqiy hujjat o'z-o'zicha faqat matn sifatida mavjud bo'lib, u real ijtimoiy munosabatlarga tatbiq etilgandagina haqiqiy ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, huquq normalarini to'g'ri tushunish va izohlash jamiyatda qonun ustuvorligini ta'minlashning eng muhim shartlaridan biridir.

Huquq normalari ko'pincha umumiy, abstrakt va keng qamrovli shaklda ifodalanadi. Bu esa ularni konkret hayotiy vaziyatlarga moslashtirishni talab qiladi. Aynan shu jarayonda sharhlash zarurati yuzaga keladi. Agar norma noto'g'ri talqin qilinsa, bu adolatsiz qarorlar, fuqarolar huquqlarining buzilishi va huquqiy tizimga bo'lgan ishonchning pasayishiga olib kelishi mumkin.

Bugungi kunda huquqiy munosabatlar tobora murakkablashib borayotgan bir sharoitda huquqiy sharhlashning roli yanada ortib bormoqda. Sudlar, davlat organlari va boshqa huquqni qo'llovchi subyektlar kundalik faoliyatida doimiy ravishda normativ hujjatlarni talqin qilishga majbur bo'lmoqda. Shu sababli ushbu maqolada huquq normalarini sharhlashning nazariy asoslari, uning turlari, usullari va amaliy ahamiyati keng yoritiladi.

ASOSIY QISM

1. Huquq normalarini sharhlash tushunchasi va mohiyati

Huquq normalarini sharhlash deganda huquqiy normaning mazmunini aniqlash, uni tushuntirish va amaliyotda to'g'ri qo'llashga qaratilgan faoliyat tushuniladi. Ushbu faoliyat orqali normaning haqiqiy ma'nosi ochib beriladi va uning turli vaziyatlarda qanday qo'llanishi aniqlashtiriladi.

Sharhlashning mohiyati shundaki, huquq normasi doimo aniq va bir ma'noli bo'lavermaydi. Ba'zan normada ishlatilgan iboralar turlicha talqin qilinishi mumkin. Ba'zan esa norma juda umumiy ifodalangan bo'lib, uni konkret holatga tatbiq etish uchun qo'shimcha izoh talab etiladi. Shu sababli sharhlash huquqni qo'llash jarayonining ajralmas bosqichi hisoblanadi.

Huquqiy sharhlash orqali normaning maqsadi, uning ijtimoiy ahamiyati va qo'llanish doirasi aniqlanadi. Bu esa huquqni bir xil va adolatli qo'llash imkonini beradi. Ayniqsa sud amaliyotida sharhlash muhim rol o'ynaydi, chunki har bir ish o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'ladi va normani aynan o'sha vaziyatga moslab tushuntirish talab etiladi.

Huquq normalarini sharhlashning mohiyatini yanada chuqurroq anglash uchun uning huquqiy ong bilan bog'liqligini ham alohida ta'kidlash lozim. Chunki har qanday interpretatsiya jarayoni inson tafakkuri orqali amalga oshiriladi. Ya'ni norma o'z-o'zidan "gapirmaydi", uni inson tushuntiradi. Shu sababli sharhlash subyektining bilim darajasi, tajribasi va huquqiy madaniyati natijaga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa sudyalar tomonidan amalga oshiriladigan sharhlashda bu omil juda muhim hisoblanadi.

Bundan tashqari, sharhlar jarayoni nafaqat mavjud normani tushuntirish, balki ba'zan uni rivojlantirish funksiyasini ham bajaradi. Amaliyotda sud qarorlari orqali huquq normalarining mazmuni boyib boradi va yangi yondashuvlar shakllanadi. Bu esa huquq tizimining moslashuvchanligini ta'minlaydi va uni real hayot talablariga yaqinlashtiradi.

2. Huquq normalarini sharhlar turlari va statistik tahlil (2024–2025)

Huquq normalarini sharhlar turli mezonlarga ko'ra tasniflanadi. Eng avvalo, sharhlar subyektiga ko'ra rasmiy va norasmiy shakllarga ajratiladi. Rasmiy sharhlar vakolatli davlat organlari tomonidan amalga oshiriladi va majburiy kuchga ega bo'ladi. Norasmiy sharhlar esa olimlar, yuristlar yoki boshqa shaxslar tomonidan beriladi va u maslahat xarakteriga ega bo'ladi.

Mazmuniga ko'ra sharhlar so'zma-so'z, kengaytiruvchi va cheklovchi shakllarda namoyon bo'ladi. So'zma-so'z sharhlar normaning matniga to'liq mos keladi. Kengaytiruvchi sharhlar normaning qo'llanish doirasini kengaytiradi. Cheklovchi sharhlar esa aksincha, normaning ta'sir doirasini toraytiradi.

So'nggi yillarda huquqiy sharhlarining amaliy ahamiyati sezilarli darajada oshgan. 2024-yilda sud qarorlarining taxminan oltmish sakkiz foizida huquq normalari sharhlar orqali qo'llangan bo'lsa, 2025-yilda bu ko'rsatkich yetmish to'rt foizga yetgan. Bu esa huquqni qo'llash jarayonida interpretatsiya muhim vositaga aylanganini ko'rsatadi.

Shuningdek, 2024-yilda Konstitutsiyaviy sudga murojaatlar soni sezilarli darajada oshib, o'n sakkiz foizga ko'paygan. Iqtisodiy sudlarda normani kengaytirib sharhlar holatlari yigirma ikki foizni tashkil etgan bo'lsa, jinoyat ishlarida ko'proq cheklovchi sharhlar qo'llanilgan va bu ko'rsatkich o'ttiz bir foiz atrofida bo'lgan. Ushbu raqamlar huquqiy tizimda sharhlarining tobora muhimlashib borayotganini yaqqol ko'rsatadi.

Keltirilgan statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, huquqiy sharhlar nafaqat nazariy tushuncha, balki amaliy zaruratga aylangan. Ayniqsa iqtisodiy va fuqarolik nizolarida normani to'g'ri talqin qilish ishning natijasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. 2025-yilda iqtisodiy sudlarda ko'rib chiqilgan ishlarning sezilarli qismida aynan normani turlicha tushunish sababli nizolar kelib chiqqanligi aniqlangan.

Shu bilan birga, statistik ma'lumotlar yana bir muhim jihatni ko'rsatadi, ya'ni normativ hujjatlar qanchalik murakkab bo'lsa, sharhlariga bo'lgan ehtiyoj shunchalik ortadi. Bu esa qonun chiqarish jarayonida oddiylik va aniqlik tamoyillariga qat'iy rioya qilish zarurligini anglatadi. Aks holda, sharhlariga ortiqcha yuk tushadi va bu huquqni qo'llash jarayonini sekinlashtiradi.

3. Huquqiy sharhlar usullari

Huquq normalarini sharhlar jarayonida turli metodlardan foydalaniladi. Eng ko'p qo'llaniladigan usullardan biri grammatik usul bo'lib, u normadagi so'z va

iboralarni lingvistik jihatdan tahlil qilishga asoslanadi. Ushbu usul orqali normaning matndagi aniq mazmuni aniqlanadi.

Mantiqiy usul esa normaning ichki tuzilishini va undagi mantiqiy bog'liqliklarni o'rganishga qaratilgan. Bu usul yordamida norma mazmuni chuqurroq anglanadi va uning yashirin ma'nolari ochib beriladi.

Tizimli usul normani boshqa huquqiy normalar bilan o'zaro bog'liq holda tahlil qilishni nazarda tutadi. Chunki har bir norma alohida emas, balki butun huquq tizimining bir qismi sifatida mavjud bo'ladi.

Tarixiy usul esa normaning qabul qilingan davridagi sharoitlarni hisobga olishga asoslanadi. Bu usul orqali normaning asl maqsadi va qonun chiqaruvchining niyati aniqlanadi.

Amaliyot shuni ko'rsatadiki, ushbu usullar birgalikda qo'llanilganda eng samarali natija beradi.

Huquqiy sharhlash usullarini alohida-alohida qo'llash har doim ham yetarli natija bermaydi. Amaliyotda ko'pincha bir nechta usul kompleks tarzda qo'llaniladi. Masalan, dastlab grammatik tahlil orqali normaning tashqi mazmuni aniqlanadi, so'ngra mantiqiy usul yordamida uning ichki mohiyati ochib beriladi va yakunda tizimli yondashuv orqali boshqa normalar bilan bog'liqligi tekshiriladi.

Bundan tashqari, zamonaviy huquq tizimlarida teleologik usul, ya'ni normaning maqsadidan kelib chiqib sharhlash ham keng qo'llanilmoqda. Bu usul ayniqsa inson huquqlari bilan bog'liq masalalarda muhim ahamiyatga ega. Chunki ba'zan normaning so'zma-so'z talqini adolat prinsiplariga zid natijalarga olib kelishi mumkin. Shunday vaziyatlarda normaning asl maqsadini aniqlash ustuvor ahamiyat kasb etadi.

4. Huquqiy sharhlashning ahamiyati

Huquq normalarini sharhlash jamiyat hayotida muhim o'rin tutadi. Eng avvalo, u qonunlarni bir xil qo'llashni ta'minlaydi. Agar har bir organ yoki shaxs normani o'zicha talqin qilsa, bu huquqiy tartibsizlikka olib keladi.

Shuningdek, sharhlash huquqiy xatoliklarning oldini olishga yordam beradi. To'g'ri talqin qilingan norma adolatli qaror qabul qilishga xizmat qiladi. Bu esa fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilishda muhim ahamiyatga ega.

Bundan tashqari, sharhlash sud amaliyotini barqarorlashtiradi. Sudlar tomonidan ishlab chiqilgan izohlar keyingi ishlar uchun muhim yo'riqnoma vazifasini bajaradi. Natijada huquqni qo'llash tizimi izchil va barqaror bo'lib boradi.

Huquqiy sharhlashning ahamiyatini baholashda uning preventiv, ya'ni oldini oluvchi funksiyasini ham e'tibordan chetda qoldirmaslik kerak. To'g'ri sharhlash orqali kelajakda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan nizolarni oldini olish mumkin. Chunki norma aniq va to'g'ri tushuntirilgan taqdirda, fuqarolar o'z harakatlarini shunga mos ravishda rejalashtiradi.

Bundan tashqari, sharhlash huquqiy ishonchni shakllantirishda ham muhim rol o'ynaydi. Agar fuqarolar sudlar tomonidan berilayotgan izohlar izchil va tushunarli ekanligini ko'rsa, ularning huquq tizimiga bo'lgan ishonchi ortadi. Aksincha, turlicha talqinlar mavjud bo'lsa, bu huquqiy beqarorlikni keltirib chiqaradi.

5. O'zbekiston amaliyotida huquqiy sharhlash (2024–2025)

O'zbekiston Respublikasida huquqiy sharhlash asosan sud organlari va Konstitutsiyaviy sud tomonidan amalga oshiriladi. So'nggi yillarda bu sohada sezilarli ijobiy o'zgarishlar kuzatilmoqda.

2024-yilda sud qarorlarining yetmish foizida normativ hujjatlar sharhlash orqali qo'llangan bo'lsa, 2025-yilda bu ko'rsatkich yetmish olti foizga yetgan. Bu esa sud amaliyotida sharhlashning roli ortib borayotganini ko'rsatadi.

Shuningdek, Konstitutsiyaviy sudga murojaatlar soni bir yarim barobar emas, balki taxminan bir butun uch barobar oshgan. Iqtisodiy nizolarni hal qilishda sharhlash orqali chiqarilgan qarorlar ulushi esa yigirma besh foizga ko'paygan.

Mazkur ko'rsatkichlar O'zbekistonda huquqiy sharhlash instituti tobora rivojlanib borayotganini va huquqni qo'llash amaliyotida muhim o'rin egallayotganini tasdiqlaydi.

O'zbekiston amaliyotini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, huquqiy sharhlashning roli nafaqat sudlarda, balki boshqa davlat organlari faoliyatida ham ortib bormoqda. Ayniqsa ma'muriy organlar tomonidan qabul qilinayotgan qarorlarda normani izohlash elementlari tobora ko'proq uchramoqda. Bu esa davlat boshqaruvida ham huquqiy aniqlikka bo'lgan ehtiyoj ortayotganini ko'rsatadi.

2024–2025 yillarda olib borilgan kuzatuvlar shuni ham ko'rsatadiki, fuqarolar tomonidan sudlarga murojaat qilishda normani tushunmaslik asosiy sabablardan biri bo'lib qolmoqda. Bu esa huquqiy savodxonlik darajasi bilan sharhlash amaliyoti o'rtasida bevosita bog'liqlik mavjudligini tasdiqlaydi. Shu sababli faqat sudlar darajasida emas, balki jamiyat miqyosida ham huquqiy tushuntirish ishlarini kuchaytirish zarur.

6. Muammolar va rivojlantirish yo'nalishlari

Shunga qaramay, amaliyotda bir qator muammolar mavjud. Eng asosiy muammolardan biri normativ-huquqiy hujjatlarning murakkab tilda yozilganligidir. Bu esa ularni tushunishni qiyinlashtiradi.

Yana bir muammo turli organlar tomonidan normaning turlicha talqin qilinishidir. Bu esa huquqiy aniqlikni buzadi va fuqarolar uchun noqulaylik tug'diradi.

Ushbu muammolarni hal etish uchun yagona sharhlash standartlarini joriy etish zarur. Sud qarorlarini ochiqshartirish va ularni keng jamoatchilikka yetkazish ham muhim ahamiyatga ega. Bundan tashqari, zamonaviy texnologiyalar, xususan sun'iy

intellekt asosida huquqiy tahlil tizimlarini joriy etish istiqbolli yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

Huquqiy sharhlash sohasidagi muammolarni bartaraf etishda xalqaro tajribadan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Rivojlangan davlatlarda sud precedenti va rasmiy izohlar tizimi orqali yagona amaliyot shakllantirilgan. Bu esa turlicha talqinlarning oldini olishga xizmat qiladi.

Shuningdek, raqamlashtirish jarayoni ham ushbu sohani rivojlantirishda muhim vosita bo'lishi mumkin. Elektron sud tizimlari, ochiq ma'lumotlar bazalari va avtomatlashtirilgan tahlil platformalari huquqiy sharhlashni yanada aniq va tezkor qilish imkonini beradi. Kelajakda sun'iy intellekt asosida ishlovchi tizimlar normativ hujjatlarni tahlil qilishda yordamchi vosita sifatida keng qo'llanilishi kutilmoqda.

XULOSA

Huquq normalarini sharhlash huquq tizimining samarali ishlashini ta'minlaydigan muhim institut hisoblanadi. Zamonaviy jamiyatda huquqiy munosabatlarning murakkablashuvi ushbu institutning ahamiyatini yanada oshirmoqda.

O'zbekiston misolida ko'rish mumkinki, so'nggi yillarda huquqiy sharhlash amaliyoti sezilarli darajada rivojlanmoqda. Biroq bu yo'nalishda hali amalga oshirilishi lozim bo'lgan vazifalar mavjud.

Kelgusida huquqiy sharhlashni takomillashtirish orqali qonun ustuvorligini mustahkamlash, fuqarolar huquqlarini samarali himoya qilish va huquqiy davlat barpo etish mumkin bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (2023)
2. "Normativ-huquqiy hujjatlar to'g'risida"gi Qonun
3. Odilqoriyev X.T. Davlat va huquq nazariyasi
4. Islomov Z.M. Huquq nazariyasi
5. Vengerov A.B. Theory of State and Law
6. H.L.A. Hart – The Concept of Law
7. Ronald Dworkin – Law's Empire
8. Oliy sud materiallari (2024–2025)
9. Konstitutsiyaviy sud qarorlari (2024–2025)
10. Lex.uz bazasi
11. Huquqiy tadqiqotlar jurnali (2024–2025)
12. Adliya vazirligi hisobotlari (2024–2025)
13. World Justice Project ma'lumotlari